

**Λήδα Παπαστεφανάκη**

Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

[lpapast@uoi.gr](mailto:lpapast@uoi.gr)

## **Τα αρχεία των βιομηχανικών επιχειρήσεων του Πειραιά**

Εισήγηση στην ημερίδα «*Αρχεία και πηγές της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας του Πειραιά*», που διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας στον Πειραιά (Ίδρυμα «Αικατερίνης Λασκαρίδη»), στις 20.3.2015. Επικαιροποίηση της εισήγησης και ανάρτηση στο <https://hdoisto.gr/> στις 23.3.2018.

Ο Πειραιάς έγινε, από το 1834, το λιμάνι που εξυπηρετούσε συγκοινωνιακά και ανεφοδιάζε την πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, η οποία αναπτυσσόταν με γοργούς ρυθμούς. Η μεταποίηση, βιοτεχνία αρχικά και από το 1860 και η βιομηχανία, απέκτησε στον Πειραιά την δική της δυναμική, καθώς επωφελήθηκε από την γειτνίαση με την συνεχώς επεκτεινόμενη Αθήνα και τη συρροή των εσωτερικών μεταναστών, που αναζητούσαν απασχόληση, έστω ασταθή και περιστασιακή. Στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα ο Πειραιάς είχε γίνει πια η κατεξοχήν βιομηχανική πόλη της χώρας, ενώ παράλληλα, η ναυτιλιακή κίνηση του λιμανιού αυξανόταν διαρκώς, μετατρέποντας τον Πειραιά σε πρώτο εισαγωγικό λιμάνι του ελληνικού χώρου. Η σημασία του λιμανιού του Πειραιά παγιώθηκε την περίοδο 1890-1914 ως επακόλουθο της αντίστροφης καθίζησης των δύο άλλων κυριότερων λιμανιών της χώρας, της Σύρου και της Πάτρας, αλλά και ως επακόλουθο του μετασχηματισμού στη γεωγραφία των μετακινήσεων λόγω της διάνοιξης της Διώρυγας του Κορίνθου και της κατασκευής του σιδηροδρομικού δικτύου την περίοδο 1869-1909 που συνέδεε το λιμάνι με την ηπειρωτική χώρα. Η επέκταση των λιμενικών υποδομών και η δημιουργία των δύο μόνιμων ναυπηγοεπισκευαστικών δεξαμενών συνέβαλαν στην παγίωση της λιμενικής κυριαρχίας του Πειραιά. Ως σημαντικό ναυτιλιακό κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου ο Πειραιάς εδραιώνεται από τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ως το τέλος της δεκαετίας του 1930. Την ίδια περίοδο, ο Πειραιάς διατήρησε την ηγεμονία του ως κύρια βιομηχανική πόλη της χώρας και μαζί με την Αθήνα συγκρότησε έναν εξαιρετικά ισχυρό βιομηχανικό πόλο, που αναπτύχθηκε μεταπολεμικά έως τη δεκαετία του 1980. Η αποβιομηχάνιση πλήττει τον Πειραιά από

τη δεκαετία του 1970 και του 1980, εντούτοις το λιμάνι διατήρησε το ειδικό του βάρος έως τουλάχιστον το 1990, καθώς είχε επανακτήσει σταδιακά, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, τη σημασία του ως το κύριο διαχειριστικό κέντρο του ελληνόκτητου στόλου. Η βιομηχανία και η ναυτιλία προσέλκυσαν εργατικούς πληθυσμούς στον Πειραιά και οι ρυθμοί αστικοποίησης παρακολούθησαν τους ρυθμούς της πρωτεύουσας. Ο Πειραιάς γρήγορα μετατράπηκε σε εργατούπολη, ενώ η εγκατάσταση των προσφύγων μετά το 1922 έδωσε σε πολλές γειτονιές προσφυγικό-εργατικό χαρακτήρα. Για την οικονομική, κοινωνική και πολεοδομική ιστορία του Πειραιά η ιστορική έρευνα έχει δώσει από τη δεκαετία του 1980 ικανό αριθμό μελετών, ενώ δεν λείπουν και οι προσεγγίσεις που εντάσσουν τον Πειραιά στο πλαίσιο της εθνικής ή/και της διεθνούς οικονομίας.<sup>1</sup> Νέες πηγές για την ιστορία του Πειραιά έχουν προκύψει τα τελευταία χρόνια, ενώ έχουν εκπονηθεί πρόσφατα ή εκπονούνται διδακτορικές διατριβές,<sup>2</sup> που ανανεώνουν το ιστοριογραφικό ενδιαφέρον για την ιστορία της πόλης.

Για την έρευνα στην οικονομική και κοινωνική ιστορία τα αρχεία των βιομηχανικών επιχειρήσεων συνιστούν ανεκτίμητη πηγή. Τα βιβλία της διοίκησης μιας βιομηχανίας αποκαλύπτουν το σχεδιασμό της επιχειρηματικής δράσης, αναδεικνύουν την πολιτική των επενδύσεων, τα προβλήματα της διαχείρισης. Από τα

---

<sup>1</sup> Για την οικονομική και κοινωνική ιστορία του Πειραιά, βλ. τις μελέτες: Βάσιας Τσοκόπουλος, *Πειραιάς, 1835-1870. Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, Καστανιώτης, Αθήνα 1984· Σταματίνα Μαλικούτη, *Πειραιάς 1834-1912. Λειτουργική συγκρότηση και πολεοδομική εξέλιξη*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2004· Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης 1860-1910*, Νεφέλη, Αθήνα 2006. Για την βιομηχανία ιδίως, βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος-Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1986· Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993· Μαριάνθη Κοτέα, *Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά (1860-1900)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 1997· Lydia Sapounaki-Dracaki, Eleni Stamatou-Lacroix, "The history of gas supply in Piraeus city", Denis Bocquet, Samuel Fettah (επιμ.), *Réseaux techniques et conflits de pouvoir. Les dynamiques historiques des villes contemporaines*, Ρώμη 2007, σ. 265-290· Λήδα Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία: η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά (1870-1940)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009· Λήδα Παπαστεφανάκη, «Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993). Κεφάλαια, τεχνολογία, αγορές, εργασία», στο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007, σ. 15-55. Για τον Πειραιά ως ναυτιλιακό κέντρο, βλ. Τζελίνα Χαρλαύτη, *Ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας, 19ος-20ός αιώνας*, Νεφέλη, Αθήνα 2001.

<sup>2</sup> Eugénia Kremmyda, *Achille Couppas et Cie: histoire d'un constructeur mécanique du Pirée 1882-1940*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Παρίσι 2001. Σταμάτης Λιαδάκης, *Η βιομηχανία και το εργατικό κίνημα στον Πειραιά του Μεσοπολέμου*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2014. Πρόσφατα μία ακόμα διατριβή υποστηρίχθηκε: Βάσιας Τσοκόπουλος, *Πειραιάς 1835-1925: μεταλλάξεις της νεωτερικότητας*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας & Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, [Βόλος] 2017.

λογιστικά κατάστιχα ανασυγκροτούνται οι λογαριασμοί της επιχείρησης, οι προμηθευτές, το πελατολόγιο, οι τρόποι πληρωμής. Από τα βιβλία της παραγωγής μπορεί να ανασυγκροτηθεί η παραγωγή της βιομηχανίας, οι παραγγελίες, το τεχνικό σύστημα, η οργάνωση της εργασίας. Συχνά, ανάλογα με τη φύση και τη δράση της επιχείρησης, υπάρχουν και σχέδια (αρχιτεκτονικά, τοπογραφικά, μηχανολογικά κ.ά.) που παρέχουν πολύτιμες τεχνικές πληροφορίες. Τα τεκμήρια που προέρχονται από το τμήμα «Προσωπικό» δίνουν πληροφορίες για τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού, τους τρόπους αμοιβής, τις ειδικότητες και την τεχνογνωσία, τις σχέσεις μέσα στην επιχείρηση, την εργατική διαμαρτυρία. Από τα τεκμήρια, τέλος, που αφορούν την προώθηση των προϊόντων προκύπτουν οι πελατείες, τα δίκτυα διανομής και προώθησης, το μάρκετινγκ, οι πωλήσεις. Το αρχείο μιας βιομηχανικής επιχείρησης, επομένως, αποτελεί πηγή για την οικονομική και κοινωνική ιστορία (της βιομηχανίας, της εργασίας, της αστικής ανάπτυξης κλπ) και επιδέχεται πολλαπλές ιστοριογραφικές προσεγγίσεις.

Τα αρχεία των βιομηχανικών επιχειρήσεων αποτελούν τμήμα της ευρύτερης κατηγορίας που ονομάζεται «αρχεία επιχειρήσεων». Τα αρχεία επιχειρήσεων έχουν ενγένει και από τη φύση τους κάποιες ιδιαιτερότητες, οι οποίες δυσχεραίνουν τη διαχείρισή τους και τη χάραξη αρχειακής πολιτικής. Οι ιδιαιτερότητες μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των επιχειρήσεων και στις αλλαγές που επέρχονται σε αυτό, στις συγχωνεύσεις των επιχειρήσεων, στην ποικιλία και το μεγάλο πλήθος των αρχείων επιχειρήσεων, στον τεράστιο όγκο τεκμηρίων που παράγονται καθημερινά στο πλαίσιο λειτουργίας των ίδιων των επιχειρήσεων.<sup>3</sup> Οι σύγχρονες επιχειρήσεις φροντίζουν κάποτε να διατηρούν, να ταξινομούν και να αποδίδουν στην έρευνα το ιστορικό αρχείο τους ή τα αρχεία εκείνα που συγκεντρώνουν στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων τους. Στις επιχειρήσεις αυτές, οι οποίες διαθέτουν μεγάλα αρχειακά σύνολα, είναι κυρίως που καθίσταται σαφής η βασική αρχή των «τριών ηλικιών» των τεκμηρίων, δηλαδή των ενεργών, ημιενεργών και ανενεργών αρχείων, η οποία συνιστά μαζί με τον αρχειακό δεσμό τον πυρήνα της αρχειακής μεθοδολογίας.<sup>4</sup>

---

<sup>3</sup> Nikos Pantelakis, "Business archives in Greece", *Business Archives* 73 (1997), σ. 49-54· του ίδιου, «Οι φορείς διαχείρισης των ιστορικών αρχείων των επιχειρήσεων ως πηγή έρευνας της οικονομικής ιστορίας», *Αρχειακά Νέα* 22 (Ιούλιος 2004), σ. 57-61.

<sup>4</sup> Ανδρέας Μπάγιας, *Αρχειονομία. Βασικές έννοιες και αρχές. Η οργάνωση των αρχείων για τη διοίκηση και την έρευνα*, Κριτική, Αθήνα 1998.

Τα αρχεία των βιομηχανικών επιχειρήσεων, ιδίως, είναι συνήθως ογκώδη και η διαχείριση και αξιοποίησή τους απαιτεί εξειδικευμένες γνώσεις προκειμένου να αποκατασταθούν οι ροές πληροφοριών και εντολών που βρίσκονται στη βάση της παραγωγής του αρχειακού υλικού. Γνωστικά και μεθοδολογικά ζητήματα στη διαχείριση των βιομηχανικών αρχείων καλύφθηκαν, πιθανόν για πρώτη φορά στην Ελλάδα, στο σεμινάριο «Διαχείριση βιομηχανικών αρχείων και νέες τεχνολογίες», που διοργάνωσε το Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. τον Δεκέμβριο του 1996 με τη συμμετοχή ιστορικών, αρχειονόμων, νομικών και λογιστών.<sup>5</sup>

Μέχρι σήμερα [τον Μάρτιο του 2018], η κατάσταση των αρχείων βιομηχανικών επιχειρήσεων του Πειραιά δεν εμφανίζεται ενιαία. Άλλα αρχεία έχουν περιέλθει σε ιστορικά αρχεία και παρά τις δυσκολίες στη διαχείρισή τους είναι διαθέσιμα στους ερευνητές, άλλα αρχεία φυλάσσονται σε διάφορους φορείς χωρίς να δίδονται στην έρευνα. Κάποια αρχεία, όπως αυτό της Ανώνυμης Ελληνικής Εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1999) και του ομίλου των εταιρειών της, έχουν θεωρητικά διασωθεί, αλλά δεν είναι προσβάσιμα στην έρευνα. Συγκεκριμένα, το αρχείο της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α. παραχωρήθηκε από την Εθνική Τράπεζα στον Δήμο Δραπετσώνας λίγο πριν την κατεδάφιση των κτιριακών εγκαταστάσεων της εταιρείας, το 2003. Δεκαπέντε χρόνια μετά, το 2018, το αρχείο παραμένει ακόμη σφραγισμένο σε υπόγειο χώρο του Δήμου Κερατσινίου-Δραπετσώνας και δεν είναι προσβάσιμο στους ερευνητές. Πολλά άλλα αρχεία βρίσκονται μέσα σε λειτουργούσες επιχειρήσεις που δεν ενδιαφέρονται για την ερευνητική αξιοποίηση των αρχείων τους. Πάμπολλα αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων του Πειραιά έχουν χαθεί ή καταστραφεί.

Δεν είναι ίσως τυχαίο, ότι τα δύο μεγάλα αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων που περιήλθαν στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών στα 1988-1995 προέρχονται από τον

---

<sup>5</sup> Τα Πρακτικά του σεμιναρίου εκδόθηκαν το 1998 και αποτέλεσαν μια πρώτη καταγραφή των υπαρχόντων στην Ελλάδα βιομηχανικών αρχείων. Βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη – Ευρυδίκη Σιφναίου (επιμ.), *Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων. Ζητήματα διαχείρισης*, Πρακτικά Σεμιναρίου ευρωπαϊκού προγράμματος “Leonardo 1995”, *Τετράδια Εργασίας* 21, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1998. Ζητήματα διάσωσης και διαχείρισης αρχείων βιομηχανικών επιχειρήσεων και γενικότερα τεκμηρίων βιομηχανικής ιστορίας συζητήθηκαν, αργότερα, στο Χριστίνα Αγριαντώνη - Λήδα Παλαστεφανάκη (επιμ.), *Τεκμήρια Βιομηχανικής Ιστορίας*, Πρακτικά 3<sup>ης</sup> Πανελλήνιας Επιστημονικής Συνάντησης Τ.Ι.Σ.Σ.Ι.Η. (Ερμούπολη, 20–22 Οκτωβρίου 2000), Αθήνα 2002. Βλ., επίσης, Στυριδούλα Αράθου, *Ελληνική Βιομηχανικά Αρχεία. Καταγραφή, ηλεκτρονική τεκμηρίωση και αξιοποίησή τους*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας & Επικοινωνίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου [Μυτιλήνη] 2007.

Πειραιά που βίωσε από τη δεκαετία του 1980 την αποβιομηχάνιση.<sup>6</sup> Το αρχείο της «Ανώνυμης Κλωστοϋφαντουργικής Εταιρείας Αδελφών Ρετσίνα» (1925-1981, και με παλαιότερα τεκμήρια από την πρώτη περίοδο λειτουργίας της βιομηχανίας) παραχωρήθηκε από τον Ανδρέα Δρούλια, τελευταίο πρόεδρο της «Α.Κ.Ε. Αδελφοί Ρετσίνα», στο Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε, το 1988. Το αρχείο του «Μηχανοποιείου Αχιλλεύς Σ. Κούππας & Σία Α.Ε.» (1882-1987) παραχωρήθηκε, το 1995, στο Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. από τους αδελφούς Αχιλλέα και Μιχάλη Μητσό, απογόνους του Στυλιανού Κούππα.<sup>7</sup> Τα δύο αρχεία άρχισαν να καταγράφονται, από τον Μάρτιο 1996 έως τον Φεβρουάριο 1997, στο πλαίσιο του προγράμματος Leonardo Da Vinci «Διαχείριση Βιομηχανικών Αρχείων», του Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. με επιστημονική υπεύθυνη την Χριστίνα Αγριαντώνη και συντονίστρια την Ευρυδίκη Σιφναίου.<sup>8</sup> Και τα δύο αρχεία αξιοποιήθηκαν ερευνητικά σε δύο διδακτορικές διατριβές,<sup>9</sup> και περιήλθαν, το 2011, στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Κεντρική Υπηρεσία), όπου ξεκίνησαν οι εργασίες καταγραφής και ταξινόμησης και διατίθενται, πλέον, στους ερευνητές.

Διαφορετική περίπτωση συνιστά το αρχείο Δηλαβέρη, το οποίο περιήλθε στο Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Πειραιά τον Ιανουάριο του 1986. Το αρχείο αφορά τον Ευστάθιο Δηλαβέρη, ιδρυτή της κεραμοποιίας που από το 1888 άρχισε να λειτουργεί στον Πειραιά, τον γιό του Κρίτωνα και τη σύζυγό του Αθηνά Κωνσταντοπούλου-Δηλαβέρη. Σύμφωνα με ένα πρώτο σημείωμα, το οποίο παρουσιάζει τις αρχειακές

---

<sup>6</sup>Το Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. εγκαινίασε, το 1990, ένα ερευνητικό πρόγραμμα για την «Ιστορία του εξηλεκτρισμού στην Ελλάδα» που συμπεριλάμβανε την ταξινόμηση και αξιοποίηση του αρχείου της Δ.Ε.Η., με επιστημονικό υπεύθυνο τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο. Ένα δεύτερο ερευνητικό πρόγραμμα του ίδιου Κέντρου εγκαινιάστηκε το 1991 για την «Ιστορία επιχειρήσεων και βιομηχανική αρχαιολογία» με επιστημονική υπεύθυνη την Χριστίνα Αγριαντώνη. Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, «Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών: από το βιομηχανικό κέλυφος στον βιομηχανικό εξοπλισμό και τα αρχεία», *Τεχνολογία* 9 (1999), σ. 9.

<sup>7</sup>Christine Agriantoni, «Frères Retsinas S.A.», Ascension et déchéance d'une grande entreprise textile de la Grèce», στο συλλογικό τόμο *L'entreprise en Grèce et en Europe XIX-XX siècles*, Association Interdisciplinaire Franco-Hellénique, Αθήνα 1991, σ. 213-226 της ίδιας, «Η διάσωση ενός σημαντικού βιομηχανικού αρχείου: Μηχανουργείο «Αχιλλέας Κούππας Α.Ε.», Πειραιάς 1882-1987», *Δελτίο του Ελληνικού Τμήματος του Τ.Ι.Σ.Α.Ι.Ε.*, τχ. 3 (Οκτώβριος 1995), σ. 2-3.

<sup>8</sup>Βλ. σχετικά Χρ. Αγριαντώνη-Ευρ. Σιφναίου (επιμ.), *Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων*, ό.π. Για τις αρχειακές εργασίες στα συγκεκριμένα αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων βλ. Ανδρέας Μπάγιας, «Αρχειακές εργασίες στο αρχείο της Αχ. Κούππας ΑΕ», *Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων*, ό.π., σ. 61-63· Ευγενία Κρεμμυδά, «Το προπολεμικό υλικό του αρχείου Κούππα. Βασικές σειρές βιβλίων», *Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων*, ό.π., σ. 64-69· Ανδρέας Μπάγιας - Λήδα Παπαστεφανάκη, «Οι αρχειακές εργασίες στο αρχείο Ρετσίνα: τυπολογία των τεκμηρίων μιας επιχείρησης», *Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων*, ό.π., σ. 70-83. Αναλυτικά για την ροή των μεταξύ των τεκμηρίων σχέσεων και των πληροφοριών τις οποίες αυτά παρέχουν, στο αρχείο της κλωστοϋφαντουργίας Ρετσίνα, και τη σύνταξη μιας τυπολογίας τεκμηρίων με στόχο τη συγκρότηση ενός υποδείγματος για την ταξινόμηση άλλων βιομηχανικών αρχείων, βλ. Ανδρέας Μπάγιας - Λήδα Παπαστεφανάκη, «Η τυπολογία και οι σχέσεις των τεκμηρίων μιας επιχείρησης. Η σειρά «προσωπικό» του Αρχείου «Α.Κ.Ε. Αφοί Ρετσίνα», *Μνήμων* 19 (1997), σ. 233-251.

<sup>9</sup>Ε. Kremmyda, *Achille Courpa...*, ό.π. Λ. Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία...*, ό.π.

ενότητες που απόκεινται στο Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Πειραιά, το αρχείο Δηλαβέρη περιλαμβάνει 350 φακέλους (με προσωπική αλληλογραφία, λογαριασμούς, παραγγελίες εργοστασίου, ημερολόγια) και αρκετά κατάστιχα του εργοστασίου της περιόδου 1915-1954 (με αντίγραφα επιστολών, ημερολόγια εργοστασίου, καθολικά, βιβλία εσόδων-εξόδων).<sup>10</sup> Μόνο πολύ πρόσφατα, στις αρχές του 2018, μέρος του αρχείου Δηλαβέρη έγινε προσιτό στους ερευνητές και διαμορφώθηκε ένας πρόχειρος κατάλογος, ο οποίος αναφέρεται σε μόλις 44 φακέλους.

Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Κεντρική Υπηρεσία), στο Ελληνικό και Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, στα Ιστορικά Αρχεία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, του Πολιτιστικού Ομίλου Τράπεζας Πειραιώς και της Δ.Ε.Η. σώζονται και είναι προσβάσιμες στους ερευνητές αρχειακές ενότητες που αφορούν στη βιομηχανική ιστορία του Πειραιά. Προβλήματα, όμως, στην πρόσβαση και στην συγκρότηση ενιαίων αρχειακών συνόλων διαπιστώνονται σε σχέση με τις έως σήμερα λειτουργούσες επιχειρήσεις, που θεωρητικά αναλαμβάνουν οι ίδιες να διασώσουν και διαφυλάξουν τα αρχεία τους. Για παράδειγμα, το αρχείο της εταιρείας των Σιδηροδρόμων Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου (Σ.Π.Α.Π.), της εταιρείας σιδηροδρόμων δηλαδή που ιδρύθηκε το 1882 και μέχρι το 1940 διαχειρίστηκε το μετρικό δίκτυο της Πελοποννήσου και διατηρούσε, από το 1886, το μεγάλο εργοστάσιο-μηχανοστάσιο στη Λεύκα του Πειραιά για τις επισκευές και κατασκευές των βαγονιών, ατμαμαξών και λεβήτων, βρίσκεται διασκορπισμένο σε διάφορες υπηρεσίες του Ο.Σ.Ε., ενώ φαίνεται ότι έχει υποστεί απώλειες.<sup>11</sup>

Το 1995, στο πλαίσιο του εορτασμού των 70 χρόνων από την ίδρυση μιας βιομηχανικής επιχείρησης ελαιουργικών προϊόντων, της ΕΛΑΪΣ Α.Ε., το αρχείο της επιχείρησης διασώθηκε, αναδιοργανώθηκε και (θεωρητικά, τουλάχιστον) επρόκειτο να διατεθεί στους ερευνητές.<sup>12</sup> Το εγχείρημα θα έμοιαζε «πρωτοπόρο για την

---

<sup>10</sup> Βλ. Ευαγγελία Μπαφούνη, «Ιστορικό Αρχείο Δήμου Πειραιά», *Μνήμων* 12 (1989), σ. 239-240. Μια παρουσίαση της βιομηχανικής επιχείρησης βλ. στο Ελένη Αναγνωστοπούλου-Λίτσα Μπαφούνη, «Εργοστάσια μωσαϊκών πλακών και κεραμοποιίας Ευσταθίου και Κρίτωνα Δηλαβέρη στον Πειραιά», Χρ. Αγριαντώνη-Ν. Μπελαβίλας (επιμ.), *Ιστορικός Βιομηχανικός Εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Ε.Μ.Π. και Ε.Ι.Ε., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ και εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1998, σ. 298-307.

<sup>11</sup> Σπύρος Βουτσαράς, Κώστας Κούτσιας, Φώτης Περράκης, «Το εργοστάσιο-μηχανοστάσιο του ΟΣΕ στη Λεύκα του Πειραιά», *Ιστορικός Βιομηχανικός Εξοπλισμός*, ό.π., σ. 145.

<sup>12</sup> Νίκος Μέλιος-Λίτσα Μπαφούνη, *ΕΛΑΪΣ Α.Ε. (1920-1997). Όψεις της οικονομικής της ιστορίας*, Νέο Φάληρο 1997.

ελληνική επιχειρηματική πραγματικότητα»,<sup>13</sup> αν πράγματι η διάθεση του αρχείου γεννούσε νέες έρευνες για την ιστορία της βιομηχανίας, της διατροφής, των καταναλωτικών συνηθειών κλπ. Σήμερα πάντως, είκοσι χρόνια μετά την επίσημη αναδιοργάνωσή του, και ενώ η βιομηχανία συνεχίζει να λειτουργεί με την επωνυμία «Ελαΐς Unilever Hellas», το αρχείο της δεν είναι προσιτό στους ερευνητές και ο χώρος λειτουργεί μόνο ως χώρος επισκέψεων-ξεναγήσεων.

### **Συμπεράσματα**

Η κατάσταση των αρχείων βιομηχανικών επιχειρήσεων στον Πειραιά συνθέτει ένα μωσαϊκό πολλαπλών εικόνων. Αν και τα αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων φαίνεται να καταλαμβάνουν πλέον ολοένα και περισσότερο χώρο στα κεντρικά και τοπικά Γενικά Αρχεία του Κράτους και στα διάφορα Ιστορικά Αρχεία, αμέτρητα στην κυριολεξία είναι τα αρχεία των επιχειρήσεων, των βιομηχανιών, που έχουν εγκαταλειφθεί ως σκουπίδια ή έχουν αφεθεί να σαπίσουν στις σιωπές των ερειπωμένων βιομηχανικών αποθηκών και των διαφόρων υπογείων. Ποια τύχη άραγε περίμενε το αρχείο της πνευματοποιίας «Ηβη» του Ευστάθιου Φινόπουλου (1860, 1884 κ.ε.), της αγγειοπλαστικής βιομηχανίας «Κεραμεικός» (1909-δεκ. 1980) και τόσων άλλων πειραϊκών επιχειρήσεων;

Το ενδιαφέρον της έρευνας μοιάζει ανανεωμένο για τις θεματικές της ιστορίας της βιομηχανίας, της εργασίας και του εργατικού κινήματος, της αστικής ανάπτυξης, της τεχνολογίας, της ιστορίας των επιχειρήσεων, ενώ ο πλούτος του αρχειακού υλικού που έχει δοθεί πρόσφατα στην έρευνα δεν είναι αμελητέος. Η επαναξιολόγηση των αρχείων είναι, ενδεχομένως, δηλωτική των ίδιων των διαδρομών της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφίας. Μένουν, όμως, πολλά ακόμη να γίνουν, καθώς μεγάλος όγκος αρχειακού υλικού βρίσκεται διάσπαρτος, συχνά εν κινδύνω, σε ακατάλληλους χώρους. Ελλείψεις, ανεπάρκειες, αδράνειες διαπιστώνονται σε πολλά επίπεδα αναφορικά με τη διάσωση και διαχείριση των βιομηχανικών αρχείων και αναδεικνύονται ποικίλα ζητήματα που σχετίζονται με την αρχειακή πολιτική, με τη διαδικασία ανάδειξης των αρχειακών συλλογών και πρόσβασης σ' αυτές. Η διάσωση, η αρχειοθέτηση, η δημιουργία και δημοσίευση εργαλείων έρευνας καθώς και η δυνατότητα πρόσβασης για τους ερευνητές είναι υποχρεώσεις που οφείλει να εκπληρώνει η επιστημονική κοινότητα, των αρχειονόμων και των ιστορικών.

---

<sup>13</sup> Από τον πρόλογο του προέδρου του ΔΣ της «Ελαΐς ΑΕ» Σπύρου Δεσύλλα, στο *ΕΛΑΪΣ Α.Ε. (1920-1997)*. *Όψεις*, ό.π., σ. 9.